

КИЇВСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ШПИТАЛЬ ПІД ЧАС ВІЙНИ 1812 – 1814 рр.

Форсувавши вночі проти 24 червня 1812 р. Німан, французькі війська пішли походом на Москву. Водночас точилися бої на київському напрямі. Будь-коли воєнні дії могли наблизитись до Києва¹. Тому було негайно розпочато велике будівництво, зокрема зведення нових укріплень у Києво-Печерській фортеці і в районі Звіринця². Велика увага приділялася обороні Київського військового шпиталю. Його оточили ровом і малим бруствером³.

7 серпня 1812 р. київський цивільний губернатор статський радник Олександр Санті терміново повідомив коменданта Печерської фортеці генерал-майора Олександра Массе, що вже одержано вказівку од військового міністра Барклай-де-Толлі від 1 серпня за №66 головнокомандувачеві 3-ї армії генералові Олександрову Тормасову, не зволікаючи, вивезти з Києва в Кременчук Комісаріатську і Провіантську комісії з їхніми коштами й документами. Туди належало відправити й зброю з арсеналу. Барклай-де-Толлі вимагав також перемістити до Переяслава Полтавської губернії Київський військовий шпиталь і військово-сирітське відділення. А в разі наближення наполеонівських військ до Києва відправити туди ж, за Дніпро, залишений колись у місті обоз 2-ї і 3-ї армій⁴. Того самого дня губернатор О.Санті рапортував генералові Тормасову про те, що він уже розпоря-

дився вивезти з Києва комісії і шпиталь з його сирітським відділенням.

На 8 серпня в Київському військовому шпиталі перебувало 2023 хворих і поранених. Щоб їх усіх транспортувати, знадобилося б понад тисячу підвід. Керівництво шпиталю вирішило вивезти з міста тільки тих, хто міг витримати дорогу. Таких було 1663 особи. А решту – тяжкохворих – залишили під наглядом приказу громадської опіки.

Малоросійський генерал-губернатор Яків Лобанов-Ростовський дозволив платити обивателям, які надавали шпиталю підводи, з комісаріатських сум. В архіві збереглась відомість з точним зазначенням кількості підвід, потрібних для „виступу з Києва до Переяслава”. Згідно з цим документом, для перевезення поранених призначалася одна підвода на двох, разом 832 підводи. Щоб вивезти аптечні матеріали, медикаменти й посуд, потрібно було 40 підвід. Для приготування на станціях їжі та її доставки пораненим планувалось використати по 10 підвід на кожний транспорт. А всього транспортів передбачалося чотири. Для транспортування шпитальних речей і амуніції в супроводі 10 надійних людей виділили 50 підвід. Кухонний посуд, а також інші речі мали розмістити на 276 підводах. Ліжка й столи вирішили відправити водним шляхом. Шпитальній конторі надали 5 підвід, а для вивезення церков-

них речей – 3. Щоб перевезти військову амуніцію померлих у шпиталі хворих, замовили 250 підвід. Провіант і шпитальних нижчих чинів розмістили на 50 підводах. Крім того, при кожному транспорті була одна підвода з ліками. Для запасів їжі виділили 100 підвід. Разом для переміщення шпиталю до Переяслава приготували 2100 підвід⁵.

Усі медичні чини шпиталю для виїзду з Києва мали одержати гроші, щоб найняти екіпажі в Комісаріатській комісії. 8 серпня комендант Печерської фортеці генерал-майор Массе рапортував цивільному губернаторові О.Санті про те, що військовий шпиталь і сирітське відділення будуть відправлені до Переяслава 17 або, щонайпізніше, 21 серпня. Ці дати визначив полтавський генерал-губернатор, який контролював відправлення з його губернії до Києва транспорту для перевезення військового шпиталю. Справник припровадив підводи вчасно, але розмістили на них хворих і навантажили майно лише 29 числа. Перший транспорт у Переяслав супроводжував сам головний доктор Іван Генделіус, який, можливо, вже знав про вислід битви біля села Бородіна (24 – 26 серпня) і дальший відступ російської армії⁶.

Багатьох поранених, вивезених з Бородінського поля, розміщували в сусідніх з Москвою губерніях. Ще до початку воєнної кампанії 1812 р. було вжито заходів для вдосконалення військово-медичної служби. На основі документа від 8 лютого 1812 р. – „Установи для управління великою діючою армією”, було вироблено струнку систему військово-медичної служби – від розвізних і пересувних шпиталів до головних. Розміщені кількома лініями, вони мали скласти основу системи ева-

куації поранених з діючої армії. Від Нарви на півночі й до Києва на півдні було розгорнуто мережу таких шпиталів⁷. Їх забезпечували ліками й лікарськими припасами з тимчасових запасних аптечних магазинів, організованих для трьох західних армій у Києві, Смоленську й Пскові⁸. Проте в перші місяці війни запровадження цієї системи медичного обслуговування армії зіткнулося з великими труднощами через брак загального керівництва медичною службою. Справи поліпшилися після призначення 8 серпня Вілліє на посаду начальника медичної служби армії⁹.

Київський військовий шпиталь під час війни 1812 р. належав до складу діючої армії і був найпівденнішим пунктом евакуації поранених на Дніпрі. Туди щодня прибувало до 50 поранених. Катастрофічно бракувало лікарів, тому комендант Массе розпорядився залишити при ньому, крім прикомандированих від Лікарської управи чинів, також вільнопрактикованих медиків, фельдшерів і фельдшерських учнів¹⁰. Ситуація в шпиталі особливо ускладнилась на кінець серпня, коли наплив хворих і поранених значно збільшився.

Архівні документи містять відомості про персонал Київського військового шпиталю під час війни 1812 р., зокрема зберігся повний список військових лікарів, що в ньому служили¹¹. Ім'я головного доктора – колезького радника Івана Генделіуса ми вже згадували. А ось біографію головного лікаря Михайла Глядиківського, який народився в Києві (бл. 1770 р.), змогли відновити завдяки низці архівних знахідок, що доповнили відомості, зібрані раніше¹².

Сім'я Глядиківських належала до нащадків української шляхти¹³.

Його прадід Яків – виходець з Польщі, за часів гетьмана Івана Мазепи він служив у Першому компанійському охочекомонному полку спочатку як знатний військовий товариш, а відтак як полковий хорунжий. Дід Григорій був сотником у тому самому полку. Але в 1721 р., уже в зрілому віці, вступив до школи богослів'я Києво-Могилянської академії і круто змінив своє життя – став священником Покровської церкви на Подолі, що була під ревною опікою козацтва. Там-таки пізніше правив службу й Михайлів батько – Семен Глядиковський. А Михайло вибрав свій шлях. Провчившись у Києво-Могилянській академії з 1783 до 1788 р. і закінчивши школу риторики, далі пішов на медичні студії. Фахову освіту М.Глядиковський здобув у Санкт-Петербурзькому головному сухопутному шпиталі. Перше місце його служби поки що не встановлено, але, за уточненими даними, уже в 1807 р. він служив у Київському військовому шпиталі¹⁴. В історію медицини М.Глядиковський увійшов як лікар, що пояснив причину виникнення в поранених „Антонового вогню” – зараження крові. Його спричиняли грецькі губки, якими обмивали рани. Глядиковський винайшов для обмивання спеціальну поливальницю, і його нововведення запровадили в усіх медико-хірургічних закладах¹⁵. У 1821 р., захворівши, склав духівницю, призначив колегу Євстафія Рудиковського її виконувачем і опікуном своїх малих дітей. Невдовзі він помер¹⁶.

У списку штаб-лікарів 1-го класу, колезьких асесорів, що служили в 1812 р. у Київському військовому шпиталі, зазначений Іван Степанович Згурський-Левицький. Як свідчать збережені документи, він похо-

див зі старовинного польського роду, що одержав у 1348 р. від польського короля Жигмунта Августа герб „Рогаль”¹⁷. Його прапрадід Матвій був Закрочимським підчаши́м і володів селом Левківкою (XVII ст.). Прадід Кирило служив священником. Дід Григорій і батько Степан теж були священниками й правили службу у Воскресенській церкві на Печерську.

І. Згурський-Левицький народився в Києві у 1781 р. Як і більшість членів його родини, навчався в Києво-Могилянській академії. Є свідчення, що в 1803 р. він уже студіював медицину в Санкт-Петербурзькій медико-хірургічній академії. У 1809 р. в чині штаб-лікаря І.Згурський-Левицький служив у Київському гренадерському полку, 10 липня того ж року на адресу Дворянського депутатського зібрання надійшла копія указу з Державної герольдії про причислення Івана, його батька і братів до дворянського стану Київської губернії.

У 1812 р. в списку шпитальних штаб-лікарів 2-го класу значились: колезький асесор Овксентій Потапович, Роман Хилинський, Іван Гловацький, Григорій Міненков і прикомандирований їм на підмогу з Уманського уланського полку штаб-лікар Рогозін. У київських архівах пощастило виявити відомості про декого з них.

Овксентій Семенович Потапович народився близько 1770 р. в Могильовському повіті Білоруської губернії в сім'ї священника¹⁸. 7 листопада 1789 р. вступив на службу підлікарським учнем до Санкт-Петербурзького головного сухопутного шпиталю. 20 березня 1792 р. його направили підлікарем до Фрідріхсгамського польового шпиталю. Там він прослужив до 31 березня 1799 р.,

коли його перевели до Санкт-Петербурзького шпиталю, а звідти лікарем у гренадерський полк, яким командував Тимофєєв. Від 1 грудня 1800 р. О.Потапович служив старшим лікарем у Чернігівському піхотному полку, а 10 жовтня 1801 р. його було переведено у 8-й артилерійський батальйон. Там він 24 серпня 1802 р. здобув чин штаб-лікаря. З 23 червня 1803 р., маючи чин колезького асесора, продовжив службу в 5-му артилерійському полку, а з 18 січня 1808 р. – в XI артилерійській бригаді. Того ж року його приділили на службу до Київського військового шпиталю. 23 липня 1813 р. за самовіддану працю в роки війни з Наполеоном він дістав чин надвірного радника. У 1818 р. його дружина Марія одержала з контори шпиталю патент за № 6667 на право мешкати зі своїми малолітніми дітьми в будь-якому місці, де б вона хотіла. Ймовірно, цей документ було видано у зв'язку зі смертю її чоловіка.

Служба в Київському військово-му шпиталі Романа Петровича Хилинського розпочалась 3 грудня 1811 р.¹⁹ Він народився 2 жовтня 1764 р. в селі Чорнорудка Махнівського повіту Київської губернії. Сім'я належала до нащадків польської шляхти. Прадід Григорій і дід Михайло дістали за свою службу від польського короля герб „Ястржебець”. Наприкінці XVIII ст. Хилинські одержали дворянство. Роман здобув медичну освіту в Московському шпиталі, де він перебував з 28 серпня 1788 р. Через два роки, 18 вересня 1790 р., його перевели підлікарем до Санкт-Петербурзького шпиталю. Службу він розпочав 26 липня 1792 р. в Черторизькому польовому шпиталі, а через два роки його призначили в Катеринослав-

ський кирасирський полк. У 1797 р. Р.Хилинський служив у весловій флоті, звідти 21 березня 1798 р. його перевели до Санкт-Петербурзького морського шпиталю. Там він 10 грудня 1799 р. здобув звання кандидата хірургії і 9 березня 1800 р. став до служби молодшим лікарем у 4-му артилерійському полку. Рівно через рік був переміщений і продовжив службу в 7-му артилерійському батальйоні, а 28 квітня 1803 р. у чині старшого лікаря його направили в Український піхотний полк. Здобувши в 1806 р. чин штаб-лікаря, служив у тому самому полку до 3 грудня 1811 р. Далі його направили до Київського військового шпиталю. За бездоганну службу під час війни 1812 р. представлений 25 серпня 1813 р. до чину колезького асесора.

У Київському військово-му шпиталі служили в 1812 – 1814 рр. також колезький асесор Павло Силаєв, вільнопрактиковані лікарі Федір Гіршфельд з Санкт-Петербурга і Сторожевський з Орші.

У найтяжчий період, коли російська армія, відступаючи, зазнавала великих втрат і не лише шпитальні приміщення, а й приватні будинки були переповнені хворими, військовий губернатор Милорадович відрядив на Печерськ штаб-лікаря Києво-Могилянської академії Християна Бунге²⁰. Він прослужив у шпиталі до 30 грудня 1812 р. За бездоганну службу й безкорисливу допомогу в 1814 р. його нагороджено бронзовою медаллю на стрічці ордена Св. Володимира. І в наступні роки Х.Бунге не поривав зв'язків зі шпиталем²¹.

Серед персоналу Київського військового шпиталю в 1812 р. на першому місці значився протоієрей Афанасій Гороновський. Він не

тільки правив службу Божу в церкві Покрови, що містилася в одній зі шпитальних будівель, а й розраджував, сповідав, причащав пораних і хворих. В архівних справах Київської духовної консисторії пощастило виявити цікаві відомості про нього²².

А.Гороновський народився в 1770 р. На священника його висвячено 9 листопада 1796 р. Починаючи з 12 березня 1800 р. перебував на полковій службі. 25 листопада того ж таки року одержав посаду армійського благочинного. 23 листопада 1803 р. став протоієреєм. Служив „старанно й бездоганно”, перебуваючи з армією у воєнних походах у Галичині, Моравії і Верхній Австрії (1805), беручи участь у всіх битвах з французами. Під час російсько-турецької війни (1806) і штурму фортеці Ізмаїл був поряд з атакуючими солдатами. Командир Малоросійського гренадерського полку Шилов у атестаті, виданому Гороновському, високо оцінив ревну службу протоієрея. У 1808 р., перебуваючи з армією у Волощині, він тяжко захворів і за велінням фельдмаршала князя Прозоровського лікувався в офіцерському шпиталі в Яссах. Одужавши, вийшов у відставку зі зразковим атестатом. 20 липня 1809 р. його направили в Київську єпархію, де з вересня він почав правити службу в шпитальній церкві Покрови Божої Матері. У ній прослужив до липня 1816 р., після чого його перевели до Воскресенської церкви на Печерську. За службу у війську був відзначений фіолетовою оксамитною камілавкою.

За шість місяців 1812 р. лікарі Київського військового шпиталю повернули до лав сотні солдатів і офіцерів. Комендант Печерської фортеці О.Массе доповідав цивіль-

ному губернаторові О.Санті, що, згідно з приписом від 11 грудня 1812 р. генерал-фельдмаршала князя М.Кутузова і головнокомандувача 3-ї армії О.Тормасова, нижчі чини різних полків 3-ї Західної армії, які одужали в шпиталі в Переяславі, прямують до Чернігова, а звідти слідом за армією, що вже визволила Смоленськ і частину Могильовської губернії²³. Бойові дії на теренах Російської імперії добігали кінця. 25 грудня 1812 р. імператор Олександр I підписав Маніфест про закінчення війни й спорудження в Москві на честь перемоги храму Христа Спасителя..

Тоді ж, у грудні, генерал-майор О.Массе повідомив губернатора О.Санті про те, що вже отримано наказ з військового відомства з дозволом повернути шпиталь, у якому перебувало 1300 осіб, з Переяслава до Києва²⁴. Проте зробити це не було можливості: усі приміщення на Печерську ще в липні – серпні 1812 р. зайняв за наказом генерала О.Тормасова польовий шпиталь, переміщений з м.Олики²⁵. Тим часом для Київського військового шпиталю почали готувати великі приміщення Присутствених місць, розмістивши урядовців у приватних будинках²⁶.

У 1813 р., за настійною вимогою імператора війну було продовжено на території європейських країн, і роботи в шпиталі додалося. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що після взяття в полон у Данцигу ворожої залоги, її перепроводили до Києва²⁷. Полонених було багато: 12 генералів з генерал-аншефом, 82 офіцери, 667 обер-офіцерів і близько 6 тисяч нижніх чинів. Частину з них відправили до інших міст: саксонців – у Білосток, поляків – у Полтаву, а багатьох французів – у

Чернігів. Серед них були хворі й поранені, які потребували лікарської опіки. Тому Медичний департамент Військового міністерства 15 березня 1813 р. дозволив використати 160 військовополонених-лікарів. Шестеро з них працювали в шпиталях Київської губернії²⁸.

4 квітня 1813 р. командувач ополчення 3-го округу генерал-лейтенант граф Петро Толстой звернувся до київського цивільного губернатора О.Санті з проханням відкрити в околиці містечка Чорнобиль відділення Київського військового шпиталю. У листі він пояснював, що в Костромському ополченні, яким командує генерал-лейтенант Бардаков, є багато хворих і поранених. Це ополчення, тимчасово розквартироване поблизу Чорнобиля, терміново шукає приміщення для лікарень. П.Толстой просив відрядити з Києва штаб-лікаря і на підмогу йому прислати з повітів вільнопрактикованих медиків²⁹.

Свою чергою губернатор листовно вдався до графині Людовіки Ходкевич, чий маєток Горностай-Поле лежав за кілька верст від Чорнобиля³⁰. Чернетка листа збереглась серед документів О.Санті. Губернатор звертав увагу графині, що поблизу її маєтку опинилися дві тисячі хворих, для яких граф Толстой наказав відкрити відділення Київського військового шпиталю, і в зв'язку з цим, звертаючись до її патріотичних почуттів, просив про сприяння. У результаті в маєтку Ходкевичів було розміщено 230 поранених. А для решти знайшли приміщення в Чорнобилі та інших місцях. Через кілька місяців, коли йшлося про повернення чорнобильського відділення шпиталю до Києва, графиня Л.Ходкевич через свого управителя маєтком запропонувала

відправити 500 осіб водним шляхом графськими байдаками. Губернатор О.Санті й комендант О.Массе радо прийняли цю пропозицію. Оскільки в населених пунктах, через які конвоювали французьких полонених, спалахнула епідемія „прилипливої хвороби“, транспортування поранених по річках видавалося безпечнішим. Персонал шпиталю почав готувати хворих до відправлення, а в прибережних селах було терміново організовано пункти харчування.

Поки в Чорнобилі й Горностай-Полі функціонувало відділення Київського військового шпиталю, у ньому служили вільнопрактиковані лікарі з різних міст Київської губернії³¹. На місцях залишалися переважно лікарі літнього віку.

Доктора медицини Плесеся прислали з Києва. Але потім його відкликали, щоб замінити на посаді інспектора Київської медичної управи Еберлена, який тяжко захворів. Тож головному докторові шпиталю Генделіусу довелось відрядити на місце Плесеся вільнопрактикованого лікаря Гросс-Гейма.

В архівних документах пощастило знайти деякі відомості про Плесеся³². Він був родом з Австрії. У 1809 р. приїхав до Росії. Диплом про медичну освіту одержав у Віденському університеті. З дозволу міністра внутрішніх справ Олексія Куракіна склав як іноземець додатковий іспит у Житомирі й тільки після цього був допущений до медичної практики в Києві.

Для праці в Чорнобильському відділенні шпиталю з Чигирина прибув Петерс, з Радомисля – Рудницький і Андрій Тамберг, з Білої Церкви – Альтштейн. Були ще лікарі з Василькова й Богуслава (їхні прізвища через погану збереженість документа не відчитуються).

Медичного персоналу й далі не вистачало, тому комендант О.Массе додатково прислав ще трьох лікарів – Єстлі, Клодницького й Ріхтера³³.

В архівній справі за 1814 р. зберігся формуляр про службу вільнопрактикованого лікаря з Липовецька Григорія Михайловича Клодницького³⁴. Він народився приблизно в 1782 р. Походив з Галичини, належав до дворянського стану. Приїхавши до Росії як іноземний лікар-акушер, був додатково проєктований у Волинській лікарській управі. З 1806 р. розпочав службу в Липовецькому повіті. Як лікар, заслужив повагу в місцевого населення. Зробивши сотням дітей у своєму повіті щеплення проти віспи, урятував їх від смерті. На початку 1813 р. через хворобу мусив піти у відставку. Але щойно його здоров'я поправилось, став до праці в Чорнобильському відділенні Київського військового шпиталю, де прослужив півроку. Потім знову повернувся в Липовецьк, на своє місце повітового лікаря.

З поверненням на Печерськ Київський військовий шпиталь знову зіткнувся з проблемою розміщення великої кількості хворих. Приміщень не вистачало, а військове відомство виділяло замало коштів на будівництво нових корпусів. У вересні 1812 р. шпитальному керівництву довелося терміново приймати рішення про переобладнання пральні й винайм для прання білизни будинку штабс-капітана артилерії Даронова на березі Дніпра³⁵.

Частина коштів для потреб шпиталю виділяла міська влада. Про це свідчить виявлений в архіві звіт київського вайта Георгія Рибальського, датований 1808 роком³⁶. У документі зазначається, що на ремонтні роботи в шпиталі у 1793 р. місто

витратило 3500 карбованців, у 1797 – 4275, у 1798 – 5970 карбованців і 69 копійок, а в 1799/1800 рр. на будівництво літніх повіток для поранених, лазні, льохів тощо – 8440 карбованців і 72 копійки. Останній корпус на 180 осіб збудовано на території шпиталю в 1805 – 1806 рр.³⁷ Ці дані підтвердив 4 вересня 1808 р. військовому міністру А.Аракчєєву генерал Князєв, який керував інженерним департаментом³⁸.

13 жовтня 1808 р. інженерна команда писала київському цивільному губернаторові П.Панкратьєву про те, що „час розпочати складання кошторисів на спорудження різних будівель у Києві для Генерального шпиталю... і запропонувати дворянам, які нині засідають у Дворянському зібранні, доставляти дерево зі своїх дач, бо для шпиталю потрібно багато всього, і знадобиться досить велика кількість лісових матеріалів”³⁹. Але, очевидно, війни з Туреччиною і Францією завадили здійсненню будівельних задумів, і до 1812 р. нічого значного на території шпиталю не було збудовано. Отож напередодні війни в приміщеннях, розрахованих на 660 хворих, їх лікувалося 947.

Через брак місця доводилося займати коридори, а 200 осіб лежали в повітках⁴⁰. Тоді комендант Печерської фортеці О.Массе запропонував зайняти під відділення шпиталю лікарню за Васильківським шлагбаумом, переселивши її пацієнтів у Кирилівський монастир. Водночас надвірний радник Ф.Фурман просив оглянути з метою можливого використання його велику садибу на Подолі з садом і городом. Але обидві пропозиції керівництво шпиталю відкинуло, оскільки лікарня за Васильківським шлагбаумом була інфекційною, а садиба Ф.Фурмана

містилася за старими рогатками, надто далеко від шпиталю⁴¹. І тільки через чверть століття після війни 1812 року розпочнеться спорудження мурованого корпусу Київського військового шпиталю, який стоїть і нині.

ПРИМІТКИ

¹ Иконников В.С. Киев в 1654 – 1855 годах: Исторический очерк. – К., 1904. – С.111.

² Державний архів м.Кієва. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 1 – 3.

³ Ситкарева О.В. Киевская крепость. – К., 1997. – С. 92.

⁴ Епанчин Н. Очерк событий 1812 года в пределах Киевского военного округа // Военно-исторический вестник. – 1911. – Кн. 7–8. – С.11; Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 2505. – Арк. 1 – 8.

⁵ Там само. – Арк. 9.

⁶ Там само. – Арк. 20, 50.

⁷ Собрание Российских законов о медицинском управлении с 1640 – 1826. – Санкт-Петербург, 1826. – С. 416.

⁸ Заглухинский В.В., Копосов В.П., Фомин И.В. Организация и работа военно-медицинской службы русской армии в Отечественную кампанию 1812 года. – Москва, 1912. – С. 18, 31, 64.

⁹ Маслинковский Т. Отечественная война 1812 г. // Энциклопедический словарь военной медицины / Под ред. Е.Смирнова. – Москва, 1948. – Т. 4. – С. 161.

¹⁰ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 2505. – Арк. 34.

¹¹ Там само. – Арк. 10.

¹² Бойчак М., Лякіна Р. Лікарі Київського військового шпиталю (перша третина ХІХ ст.); Життєписні причинки // Військово-історичний альманах. – 2000. – Ч. 1. – С. 127.

¹³ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 2391.

¹⁴ Бойчак М., Лякіна Р. Их путь в медицину начинался в Киево-Могилынской академии // Поділ і ми. – 2000. – № 5 – 6. – С. 1.

¹⁵ Столетие Военного министерства: 1802 – 1902. – Санкт-Петербург, 1902. – Т. 8. – Ч. 1. – С. 163 – 164.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України в м.Кієві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 484. – Оп. 3. – Спр. 93. – Арк. 39.

¹⁷ ДАКО. – Ф. 782. – Оп. 1. – Спр. 6599. – Арк. 18, 23, 38, 47, 57.

¹⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 403. – Арк. 139 – 141.

¹⁹ Там само. – Оп. 1. – Спр. 12475.

²⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф. 160. – Спр. 1271. – Форм. № 15; Медицина в Україні: Видатні лікарі. Кінець ХVІІ – перша половина ХІХ ст.: Біобібліографічний словник. – К., 1997. – Вип.1. – С. 32; Рожановский В. Христиан Бунге и Киево-Могилынская академия // Поділ і ми. – 1999. – № 6. – С. 18.

²¹ Бойчак М., Лякіна Р. Лікарі Київського військового шпиталю (перша третина ХІХ ст.). – С. 127.

²² ЦДІАУК. – Ф. 127. – Оп. 201. – Спр. 2. – Арк. 51.

²³ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 2508. – Арк. 33, 35.

²⁴ Там само. – Арк. 47.

²⁵ Там само. – Арк. 25.

²⁶ Там само. – Арк. 48.

²⁷ Там само. – Арк. 20, 42; Смирнов Е.И. Военная медицина и Н.И.Пирогов. – Ленинград, 1945. – С. 15.

²⁸ Заглухинский В.В., Копосов В.П., Фомин И.В. Организация и работа военно-медицинской службы русской армии в Отечественную кампанию 1812 года. – С. 71, 86.

²⁹ ДАКО. – Ф. 2. – Оп. 3. – Спр. 2675. – Арк. 5.

³⁰ Там само. – Арк. 2.

³¹ Там само. – Арк. 33.

³² Там само. – Оп. 145. – Спр. 115. – Арк. 37; Оп. 3. – Спр. 2134. – Арк. 9.

³³ Там само. – Арк. 21, 32.

³⁴ Там само. – Оп. 3. – Спр. 2921. – Арк. 1 – 3 зв.

³⁵ Там само. – Оп. 145. – Спр. 142. – Арк. 20.

³⁶ Там само. – Оп. 3. – Спр. 1887. – Арк. 87 а.

³⁷ Там само. – Арк. 87.

³⁸ Там само. – Арк. 103.

³⁹ Там само. – Оп. 145. – Спр. 142. – Арк. 2.

⁴⁰ Там само. – Арк. 5, 8.

⁴¹ Там само.